

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 120 1999

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-16-2

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 2000

förs någon extra dimension med hjälp av Riffatterre och Genette. Kopplingen till dem ter sig ganska långsökt. Att recensenten på olika sätt refererar till och förhåller sig till den text han skriver om liksom till andra texter som dras in som jämförelseobjekt är ju ganska självklart. Att för den skull hävda att kritikens grundläggande diskurs är parafraaserande blir närmast en truism. Det litteraturpolitiska syftet med Vennbergs anmälan diskuterar och exemplifierar Jansson utmärkt på egen hand utan draghjälp av Riffatterre och Genette.

Det är i första hand den kritikerkår som etablerades vid 40-talets mitt som är föremål för Janssons undersökning, d.v.s. de kritiker som medverkade i tidskriften *40-tal* och/eller i *Aftontidningen*, båda viktiga fora för den nya kritikergenerationen. De kritiker som behandlas av Jansson är Stig Ahlgren, Axel Liffner, Stig Carlson, Lennart Göthberg, Allan Fagerström och som den enda kvinnliga representanten Viveka Heyman. Men det är inte bara avantgardets kritiker som granskas. Jansson är noga med att ge motbilder så att det nya tillåts profilera sig mot dem som för traditionens talan. På så sätt kan motsättningen mellan en moraliskt grundad kritik och en estetisk kritik komma i dagen. Anders Österling och Sten Selander kontrasteras således mot Knut Jaensson, medan Axel Liffner ställs mot Ture Nerman och Hans Dhejne. Samtidigt visas på ett intressant sätt av Janssons genomgång att tradition och nydanande inte alltid behöver utesluta varandra. För modernisten handlar det istället om ett slags omvandling av traditionen.

Som framgått är Janssons studie omfattande och spänner över mycket. Den är synnerligen informationsrik och rymmer flera intressanta analyser och träffande iakttagelser. Det rika stoffet presenteras på ett överskådligt sätt och framställningen blir omväxlande att läsa, tack vare att Jansson valt att disponera sitt ämne så att han ständigt byter perspektiv. Än väljer han att studera en enskild kritiker, än ett kritiskt forum som *Aftontidningen*, än en kritisk debatt som pessimismdebatten, än en enskild kritisk text eller de olika reaktionerna på ett särskilt skönlitterärt författarskap som Faulkners. Efter varje kapitel följer också tydliga sammanfattningar, där trådarna dras samman. Nackdelen med den disposition Jansson valt är att det stundtals blir vissa upprepningar. Men detta är en marginell anmärkning.

Samtidigt som Janssons undersökning ger en mängd ny kunskap förtydligar och bevisar den antaganden och hypoteser som i tidigare forskning endast berörts ytligt. Bl.a. framkommer den betydelse som främmande språkområden hade för den svenska modernismens tradition. T.S. Eliot var en av det svenska 40-talets viktigaste internationella referenspunkter, något som Jansson diskuterat redan i sin doktorsavhandling *Tradition och förnyelse*, 1991. Det anglosaxiska inflytandets dominans lyfts fram i det avsnitt som behandlar Allan Fagerströms kritikergär-

ning, men också Lennart Göthberg var starkt influerad av internationella strömningar. Hos denne kritiker fanns även ett anarkistiskt och polemiskt drag, något som kännetecknade 40-talet i dess helhet, en period då Hägerströms värdenihilism var en viktig ledstjärna. Avantgardets signum var också nyhetskravet, som ofta fördes fram i Stig Carlsons kritik.

Mats Jansson har sammanfattningsvis presenterat en utmärkt studie, karakteriserad av både noggrannhet och skarpsinne. Hans analyser och resonemang är nyanserade och han har god blick för de paradoxer som decenniets litterära kritik också rymmer. Han hemfaller inte åt förenklingar eller generaliseringar, när han tecknar sin bild av det dynamiska 40-talet. *Kritisk tidspegel* kommer att bli till ovärderlig nytta för alla som i framtiden vill fördjupa sig i 1940-talets litteratur och kritik. Till stor hjälp blir då den bibliografi över recensioner och artiklar av de behandlade kritikerna som ingår som bilaga.

Lena Käreland

Nordisk salonkultur. Et studie i nordiske skønånder og salommiljøer 1780–1850. Red. Anne Scott Sørensen (Odense University Studies of Scandinavian Languages and Literatures, vol. 38). Odense 1998.

I den europeiska litteraturforskningen har salongslivet sin givna plats. Så även i Norden, där det exempelvis är svårt att studera det tidiga 1800-talets litteratur utan att stöta samman med Amalia von Helvig, Malla Silfverstolpe eller Alida och Thekla Knös. Forskningen om själva salongerna har däremot varit sparsam fram till senare år. *Nordisk salonkultur* är resultatet av ett fyraårigt samnordiskt projekt. Tidmässigt sträcker boken sig från det sena 1700-talet in i vårt århundrade, geografiskt omfattar den inte endast våra dagars Sverige, Norge, Danmark och Finland utan även Ryssland och Tyskland. Indirekt behandlar *Nordisk salonkultur* också europeiska storstäder som Rom och Paris, där flera av salongsvärdinnorna tillbringade långa perioder.

Nordisk salonkultur består av tjugotre uppsatser, skrivna av elva författare. Det skulle bli alltför utrymmeskrävande att här kritiskt granska varje enskilt inlägg, och istället ges här en mera övergripande presentation av denna viktiga bok.

Nordisk salonkultur kan ses som en introduktion till salongerna och salongsforskningen. Den inleds med en "Prolog" av Anne Scott Sørensen, där bokens ämne diskuteras. I Karen Klitgaard Povlsens "Den litterære salons historie og gener", Scott Sørensens "Salonens og skønåndens kulturanalytik" och Eva Öhrströms "Musikalisk salong i Europa och Norden – en översikt" introduceras läsaren i salongsbegreppet, salongsforskningen, salongsutvecklingen och salongernas olika arter. I bo-

kens slut finns en "Epilog", där Anne Scott Sørensen sammanfattar de nordiska salongernas framväxt. Det är en vacker bok, rikt illustrerad och välförsedd med register. Uppsatsernas kvalitet växlar något, men är övervägande god. Ett visst slarv med korrekturläsningen (eller problem med de övriga nordiska språken) låter sig dock anas i avstavningar och bildtexter.

I en bred framställning som *Nordisk salonkultur* företår självfallet skilda salongstyper. Forskningens definition av salongsbegreppet har också skiftat. I Klitgaard Povlsens diskussion av historia och genrer förekommer en rad definitioner, däribland Habermas syn på salongen som "en slags bufferzone mellem de tre sfærer: Det intime, det private og det offentlige", 1970-talsfeminismens uppfattning att salongen erbjöd "et frirum for begavede kvinder" och 1990-talets betraktelsesätt av salongen som "en del af udviklingen af nye samværsformer" (s. 17f.). Enligt Klitgaard Povlsen håller man sig i bokens uppsatser till "en dobbelt optik" av salongen som kvinnligt rum, som dels gav utrymme för utveckling, dels ställde upp väggar mot omvärlden.

Definitionen av ordet salong är inte okomplicerad. Oftast förknippas ordet med konstnärliga salonger, och studierna i *Nordisk salonkultur* behandlar särskilt sådana. På många håll förekom också mera borgerliga eller aristokratiska salonger, som delade de artistiska salongernas urbana samtalston och fria umgänge men som snarare ägnades sällskapsliv och politik än litteratur och musik. Sådana salonger besökte och ledde finländskan Aurora Stjernvall, g. Demidoff och Karamzin (1808–1902). Hon ägnas en välskriven och engagerande uppsats av Märtha Norrback, "Den högförnäma". Aurora Karamzin som förmedlare mellan aristokratiska salongsmiljöer i S:t Petersburg, Helsingfors och Paris". Fröken Stjernvall umgicks i sin ungdom i S:t Petersburgs litterära salonger och upprätthöll hela livet ett litterärt umgänge. Hon var en fascinerande kvinna, född medan Finland hörde till svenska riket och död först i vårt århundrade. På sin ålders höst försökte hon genom den vida yngre änkekejsarinnan Maria påverka Nikolaj II att inte beröva Finland dess status inom ryska riket. Aurora Karamzin var en av de högreståndskvinnor som i sällskapslivet bidrog till politiska beslut. Hon och hennes ståndssystrar var uppfostrade att bygga upp ett socialt nätverk – de hade inga ämbeten, men det var i deras hem de beslutsfattande umgicks. Den högförnäma var således en inflytelserik kvinna, som i Norrbacks uppsats får en hedervärd upprättelse.

Ofta styrdes salongerna av kvinnor, men de frekventerades av män. Under det sena 1700-talet försökte de parisiska salongsvärdinnorna modernisera sina salonger och bibringa dem en cafékänsla, som skulle tilltala de manliga gästerna och avhålla dem från flykt till den manliga offentligheten. Vissa män rörde sig dock i sa-

longen som fisken i vattnet. Till dem hörde svensken Carl Gustaf von Brinkman (1764–1847). Tidigt skickade hans herrnhutiska föräldrar honom att studera vid församlingens skolor i Tyskland. Han förtyskades snabbt, gav ut diktsamlingar på tyska och umgicks i tyska salonger. Också sedan han återvänt till Sverige och börjat skriva på svenska fortsatte han sitt salongsliv, och när Sverige inte hade nog salonger att erbjuda samlade han kvinnogrupper kring sig för litterära diskussioner. Tegnéralade ironiskt om "den brinkmanska seraljen".

I uppsatsen "Att göra livet till ett konstverk – Carl Gustaf von Brinkman, en manlig skönande i salongerna" behandlar Ingrid Holmquist hans salongsliv, som tog sig uttryck både i svärmisk vänskap och långa (ibland uppmot 80 sidor), förtroliga brev. Hans speciella inställning till brevgenren gav i samtiden upphov till uttrycket "att brinkmannisera". Trots att Brinkman idag är en tämligen bortglömd gestalt umgicks han i samtiden med många betydelsefulla personer. Med Tegnéral tycks han tidsvis ha levt i det närmaste i symbios och Fredrika Bremer uppmuntrade han på hennes författarbana så till den grad, att hon skämde bort honom med manuskript och sin berömda lingonsylt.

Brinkman utgör således ett intressant undantag från bokens alla kvinnliga huvudpersoner. Hans genus tycks också ha varit avvikande. Män ansåg honom ofta feminin – den muskulöse göticisten Geijer såg honom som en "fjeskgubbe" – och inom sällskapslivet intog Brinkman gärna kvinnliga positioner. Det förefaller som om han med förkärlek odlade en slags androgyn utanförroll. Brinkman var kvinnors och mäns förtrogn, men ingenderas älskare. Rollen hängde också samman med 1700-talets mera uppmjukade syn på kvinnligt och manligt – även om Holmquist kanske överbetonar klyftan mellan "kvinnliga" och "manliga" män. Båda dragen kunde under 1700-talet återfinnas hos en och samma person.

Under 1800-talet blev Brinkman alltmer en främmande fågel, en rest av gamla tiders handskriftliga diletantkultur. Tiden hade förändrat hans ungdoms modesta tesalonger till större och mera anspråksfulla inrättningar, där den nyckfulla Bettina von Arnim stod för en övergångsfas till det rena bohemeriet. Ett verkligt salongsbarn var Thekla Knös (1815–1880), som tillbringade sin barndom i Malla Silfverstolpes salong och som redan i småflicksåren dyker upp i hennes memoarer. Elisabeth Mansén berättar om hennes liv och författarskap i "Ett barn av salongs-kulturen – författarinnan Thekla Knös". Här är salongen snarare uppfostraren, en skola för de unga, än ett umgämesrum. Atterbom, Geijer, Lindblad och alla de andra hörde till staffagefigurerna i den lilla flickans värld, där hon insöp salongens kultur. Senare skulle hon själv bli salongsvärdinna och tillsammans med modern skapa en enklare salong. Ändå fortsatte

hon att umgås hos Malla Silfverstolpe. Där mottog hon också en storartad hyllning, när hon år 1851 på samma gång tilldelats Svenska Akademiens större och mindre pris. "Theklas Triumf" sammanfattar Malla hyllningen i sin dagbok, sedan Thekla Knös behängts med lager, kratts av professorer och gratulerats med skålar.

I Elisabeth Manséns uppsats om Thekla Knös kommer man senromantikens Uppsala tätt in på livet. En annan, än mer intim bild av salongs-kulturen ger Mansén i "Salongens landskap och artefakter". Där knyter hon samman de skilda salongsmiljöerna på ett mycket konkret sätt – ord som "landskap" och "miljö" används oftast bildligt i dessa sammanhang, men här rör det sig bokstavligen om salongernas utseende, om porlin och möblemang, om ljus, ljud och lukt. Man får inte endast inblick i salongsvärdinnornas – Mallas och Theklas, Kamma Rahbeks och Friederike Bruns – miljöer, utan också vilka ting de ägde och brukade. Några av damerna var skickliga hantverkare. Kamma Rahbek förfärdigade sköna pappaskar och Thekla och Alida Knös kunde måla sagoscener på höstlöv! Avslutningsvis gör också Mansén en målning av några salongsvärdinnors världsbild. Hon skildrar deras andliga världskartor och ger på så sätt en okonventionell men träffande karakteristik av deras personlighet och salonger, utan att för den skull bli ovetenskaplig. Så kunde fler forskare göra.

Uppsatserna i *Nordisk salonkultur* gör oss bekanta med en rad salonger, med salongsvärdinnor och salongsbesökare. I dessa salonger kunde kvinnor och män mötas i en sfär, där könsskillnader för en gångs skull var mindre betydelsefulla. Salongerna var varken männens offentliga värld – caféernas, herrsällskapens och ämbetsverkens – eller kvinnornas privata hemvärld. De tycks istället ha förblivit en slags frizon, om än inte helt opåverkad av samhällets förändring. Ett bekymmer vid studierna av salongerna är givetvis att de är borta. Salongsforskningen har därför samma svårighet som värtalighetsforskningen – vi kan aldrig veta hur det lät, och även om vi vet hurdant te som serverades och vilken rökelse som brändes kommer aldrig Malla Silfverstolpe emot oss i dörren. *Nordisk salonkultur* erbjuder ändå en välriktad skvallerpegel mot salongerna.

Carina Burman

Bo G Jansson, *Nedslag i 1990-talets svenska prosa. Om 90-talets svenska roman och novell i postmodernt perspektiv*. Högskolan Dalarna. Falun 1998.

Det är nu tre år sedan Bo G Jansson gav ut sin bok *Postmodernism och metafiktio i Norden*. Genom *Nedslag i 1990-talets svenska prosa. Om 90-talets svenska roman och novell i postmodernt perspektiv* för Jansson ut sina idéer om postmodernismen i essäns form och format. Det sä-

ger åtminstone baksidestexten, samt Jansson själv i inledningen till boken och på flera håll inne i texten. Fattas denna genre i sin ursprungliga betydelse, *försök*, med en prövande hållning som huvudsaklig metod, har dock inte Janssons text mycket gemensamt med den. Här fastställs kriterier för och exempel på svensk postmodern prosa under 1990-talet, men snarare kategoriskt än prövande. Vidareför man en paratextuell läsart förbryllar också förordet, skrivet av ledaren för det forskningsprojekt om identitet som pågår vid Högskolan Dalarna, där Jansson vid bokens publicering var verksam. I förordet sägs att Jansson "med sitt bidrag, lägger sin del av grunden" till resultatredovisningen av nämnda projekt. Inför den i förordet angivna tesen som skall bilda kärnan i Janssons forskningsbidrag – att 90-talets romankonst behandlar identitetsupplösning – undrar man stillsamt vad modernismens romankonst i så fall handlar om. John Dos Passos USA-trilogi, Joyce's *Ulysses*, Sandemoses *En flyktning krysser sitt spor*, Faulkners *Stormen och vreden* tycks också de på olika sätt tematisera att "allt fast förflyktigas", att jaget och subjektet inte är fasta instanser att lita på. Skall man tala om postmodernismen som 'tematisering av jagupplösning' borde en basering på gradskillnad snarare än artskillnad framskynta redan i ett förord.

Det är i själva verket svårt att se *Nedslag i 1990-talets svenska prosa* som ett självständigt forskningsbidrag. Vad som tillkommit är främst en lång uppräknig av decenniets skönlitterära prosatexter samt övervägande korta eller mycket korta summeringar av huruvida nämnda böcker är "genuint postmodernistiska" eller inte. I stället utgör boken i allt väsentligt en populariserad framställning av Janssons tidigare, mer sedvanligt vetenskapligt hållna *Postmodernism och metafiktio i Norden*, recenserad av Jonas Ingvarsson i *Samlaren* 1997. Vad som försvunnit är resonemangen som ledde fram till kriterierna för postmodernism, men i stort sett har ingenting i tankegrunden ändrats. Därmed vare sagt att *Nedslag i 90-talets svenska prosa* dessvärre i än högre grad än *Postmodernism och metafiktio i Norden* lider av de brister Ingvarsson redan påtalat. Upprepningar och lapidariska summeringar, överhoppade tankeled, slutsatser som okommenterat får motsäga varandra förekommer ofta. Att en tröttande brist på textfinish råder i nästan hela boken gör inte saken bättre: upprepningarna är fler än den programmatiskt entusiastiska retoriken tillåter, konstruktionerna är ibland iögonenfallande osköna, och formuleringar som nog inte var avsedda till vad de blev har ibland halkat lite för lätt igenom. Följande ögonblicksbild av Sverige i den nya tiden kan exemplifiera det senare:

1980-talet är en förändringens och omställningens tid i Sverige. 1960- och 1970-talens kollektivt, ideologiskt renläriga och socialt och socialistiskt medvetna tänkan-